

‘Een prachtig geschreven relaas.’ *NRC Handelsblad*

‘Een onopvallend meesterwerkje dat erom schreeuwt bestseller te worden. [...] *De haas met de amberkleurige ogen* is geweldig, [en] verdient een tweede leven.’ Maarten Moll in *Het Parool*

‘*De haas met de amberkleurige ogen* is eenurbane ontdekkingstocht, goed geschreven, grondig gedocumenteerd. [Een] illustere en dramatische familiegeschiedenis waarin het grote en kleine soepel in elkaar overlopen.’ Carel Peeters in *Vrij Nederland*

‘Een boek dat op een zeer bewonderenswaardige manier leesbaar vertelt over een zware tijd uit de geschiedenis. [...] verdient om te winnen, een ongelooflijk staaltje schrijfwerk.’
Juryrapport van de Royal Society of Literature Ondaatje Prize

‘De Waal weet met verfijnde pennenstreken een boek op te tekenen dat zo rijk is aan detail dat je zou geloven dat de auteur de hele geschiedenis zelf heeft meegemaakt. Koop twee exemplaren van dit boek: hou er een zelf en geef de tweede aan een andere boekenliefhebber.’ *The Economist*

‘Een waanzinnig boek.’ *Washington Post*

‘Een boek dat je onmogelijk kunt wegleggen. Een meesterwerk.’
Sunday Times

‘Meeslepend, je gaat er helemaal in mee.’ *The Times*

‘Dit verhaal is een heerlijk meeslepende mengeling van kunstgeschiedenis, detectiveverhaal en memoires.’ *Kirkus*

‘Ik ben helemaal weg van deze weidse familiegeschiedenis van de auteur... De Waals verhaal zal fans van Irène Némirovsky, W.G. Sebald en William Fiennes aanspreken.’ *The Bookseller*

DE HAAS MET DE AMBERKLEURIGE OGEN

EDMUND DE WAAL

DE HAAS
MET DE
AMBER
KLEURIGE
OGEN

Vertaald uit het Engels door Willeke Lempens

the house of books

Voor Ben, Matthew en Anna
en voor mijn vader

Eerste druk, mei 2010
Veertiende druk, januari 2015

Oorspronkelijke titel *The Hare With Amber Eyes*
Copyright © 2010 Edmund de Waal
Oorspronkelijke uitgave © 2010 Chatto & Windus
Nederlandse vertaling © 2010 Willeke Lempens en
Uitgeverij The House of Books, Amsterdam

We danken de volgende instanties voor hun toestemming deze illustraties te gebruiken: Le Pont de L'Europe, Gustave Caillebotte © Musée du Petit Palais, Geneve; Le botte d'asperges, Édouard Manet © Rheinisches Bildarchiv, Keulen; Schottentor, Wenen, 1885 © Österreichische Nationalbibliothek; Palais Ephrussi frontal view © Österreichische Nationalbibliothek; Anschluss, Wenen 1938 © Österreichische Nationalbibliothek.

Omslagontwerp Wil Immink
Omslagbeeld: York & Son, 1890-1900. 'Vienna - The Graben'
Typografie en zetwerk Peter de Lange, Amsterdam

ISBN 978 90 443 4753 1
NUR 320

www.thehouseofbooks.com
www.facebook.com/thehouseofbooks
www.edmunddewaal.com

The House of Books is een imprint van Dutch Media Books bv

‘Zelfs wanneer men niet langer aan dingen hecht, blijft van belang dat men eraan gehecht is gewéést: omdat dit altijd zal zijn geweest om redenen die anderen niet begrepen... Wel, nu ik er een beetje genoeg van heb om met anderen te moeten samenleven, zijn deze oude sentimenten, o zo persoonlijk en privé, die ik in het verleden koesterde – de bezetenheid aller verzamelaars – mij uiterst dierbaar. Ik open mijn hart voor mijzelf als een soort vitrine en bestudeer één voor één al die liefdes waar de wereld niet van weten mag. En over deze verzameling, waaraan ik sterker ben gehecht dan aan al mijn andere, zeg ik tegen mezelf, zo’n beetje als Mazarin over zijn boeken, maar dan zonder enige smart, dat het uiterst onplezierig zal zijn om dit alles te moeten achterlaten.’

Charles Swann

Marcel Proust, *Op zoek naar de verloren tijd* – Een liefde van Swann, deel 2

STAMBOOM VAN DE FAMILIE EPHRUSSI

Charles Joachim Ephrussi ∞ 1 **Belle Levensohn** ∞ 2 **Henriette Halperson** †

* 1793 Berdichev

† 1864 Wenen

† 1841

* 1822 Lemberg

† 1888 Wenen

Leon Ephrussi ∞ Mina Lindau

* 1826 Berdichev

† 1871 Parijs

* 1824 Brody

† 1888 Parijs

Jules ∞ Fanny Pfeiffer

* 1846 Odessa

† 1915 Parijs

Ignace

* 1848 Odessa

† 1908 Parijs

Charles

* 1849 Odessa

† 1905 Parijs

Betty ∞ Max Hirsch Kann

* 1851 Odessa

† 1871 Parijs

Fanny Kann ∞ Theodore Reinach

* 1870 Antwerpen

† 1917 Parijs

4 zoons

‡ ∞ 2 **Henriette Halperson**

* 1822 Lemberg

† 1888 Wenen

Michel ∞ Liliane Beer

* 1845 Odessa

† 1914 Parijs

3 dochters

Therese 'Bacha' ∞ Leon Fould

* 1851 Odessa

† 1911 Parijs

1 zoon, 1 dochter

Maurice ∞ Charlotte Beatrice de Rothschild

* 1849 Odessa

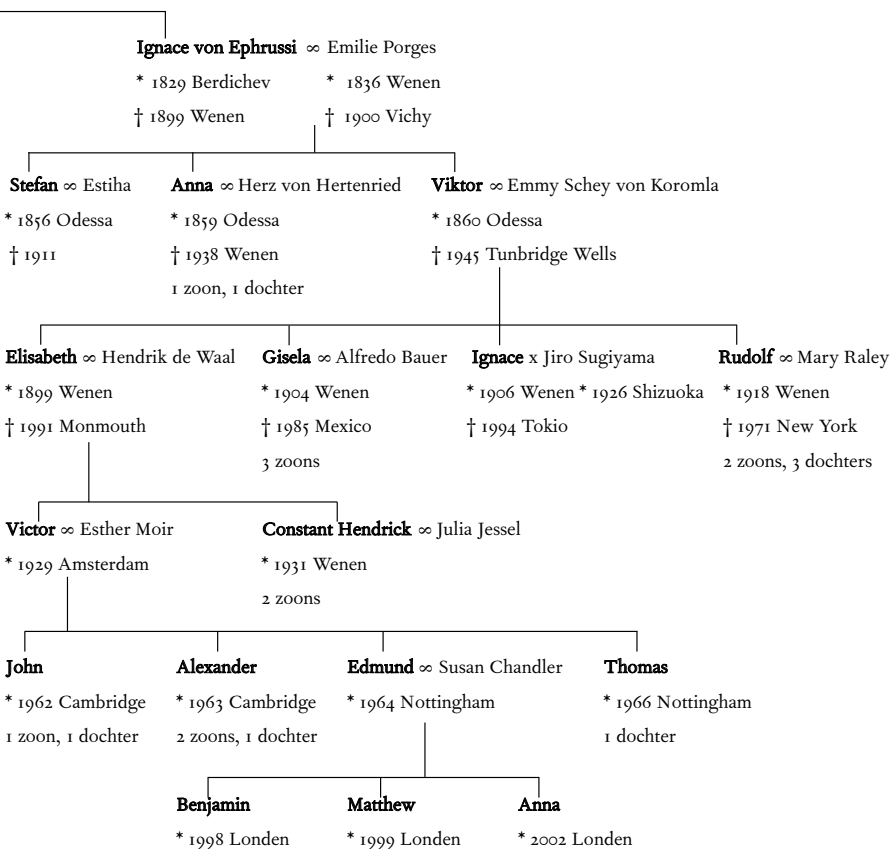
† 1916 Parijs

Marie 'Mascha' ∞ Guy de Percin

* 1853 Odessa

† 1924 Parijs

1 dochter

INHOUD

Stamboom van de familie Ephrussi 8

Inleiding 13

Deel een: Parijs, 1871-1899

1. Le West End 33
2. Un lit de parade 45
3. Een mahout om haar te escorteren 50
4. Zo licht en zo zacht 56
5. Een doos met snoepjes 66
6. Een vos met ingelegde ogen, in hout 72
7. De gele leunstoel 77
8. Monsieur Elstirs asperges 81
9. Zelfs Ephrussi is ervoor gevallen 91
10. Mijn voordeeltje 98
11. Een vijfduertje 103

Deel twee: Wenen, 1899-1938

12. Die Potemkinische Stadt 119
13. Zionstrasse 128
14. De geschiedenis terwijl deze plaatsgrijpt 133
15. 'Een grote vierkante doos zoals kinderen tekenen' 144
16. Liberty Hall: een vrijgevochten bende 150
17. Het leuke jonge ding 158
18. Er was eens 168
19. Figuren van de Oude Stad 172
20. Heil Wien! Heil Berlin! 180
21. Letterlijk nul 201
22. Je moet je leven veranderen 210
23. Eldorado 5-0050 219

Deel drie: Wenen, Kövesces, Engeland, Wenen, 1938-1947

24. Een ideale locatie voor massamarsen 233
25. Een nimmer terugkerende mogelijkheid 243
26. Goed voor een enkele reis 253
27. Lacrimae rerum, tranen van voorwerpen 261
28. Anna's schortzak 269
29. Alles geheel openlijk, publiekelijk en legaal 275

Deel vier: Tokio, 1947-1991

30. Takenoko 283
31. Kodachrome 291
32. Hoe komt u daaraan? 301
33. Het Ware Japan 308
34. Over patina 315

Coda: Tokio, Odessa, Londen, 2001-2009

35. Jiro 319
36. Een astrolabium, een menzula, een globe 321
37. Geel/goud/rood 330

INLEIDING

In 1991 werd mij door een Japanse stichting een beurs van twee jaar toegekend. Het idee was om zeven jonge Engelsen uit verschillende vakgebieden – techniek, journalistiek, bedrijfsleven, keramiek – op een Engelse universiteit de grondbeginselen van de Japanse taal bij te brengen, waarna ze een jaar in Tokio zouden doorbrengen. Onze spreekvaardigheid zou meehelpen bij het opbouwen van een nieuw tijdperk van contacten met Japan. Wij waren de eersten die tot het programma werden toegelaten en de verwachtingen waren hooggespannen.

De ochtenden bracht ik door op een taalinstituut in Shibuya, een eindje heuvelop voorbij de bedrijvigheid van fastfoodzaakjes en goedkope elektronicawinkels. Om het spitsuur in de ondergrondse te mijden, ging ik altijd een uur te vroeg op pad. Onderweg naar de les trof ik een andere beursstudent, een oudere archeoloog, voor een gezamenlijk ontbijt van kaneelbroodjes en koffie.

Ik maakte huiswerk – echt huiswerk, voor het eerst sinds mijn schooltijd. Wekelijks moest ik honderdvijftig *kanji* (Japanse karakters) uit mijn hoofd leren, een column uit een sensatiekrant ontleden, tientallen zinnen dagelijks repeteren. Nooit eerder had ik ergens zo'n hekel aan gehad. En dat terwijl de andere, jongere, studenten in het Japans grapjes zaten te maken tegen de leraren over politieke schandalen of tv-programma's. De school lag achter een groenmetalen hek en ik weet nog goed dat ik daar op een ochtend een ferme trap tegen gaf voordat ik bedacht dat ik verdorie op mijn achtentwintigste nog tegen een schoolhek stond te schoppen...

De middagen waren voor mezelf. Tweemaal in de week ging ik naar een keramiekatelier, dat ik deelde met een bont gezelschap – van gepensioneerde zakenlieden die theekommetjes maakten, tot studenten met avant-gardistische statements van ruwe rode klei en plaatgaas. We betaalden entree, zochten een werkbank of draaischijf en konden onze gang gaan. Het was er niet lawaaiig; in de ruimte

klonk een opgewekt geroezemoes. Ik begon hier voor het eerst te werken met porselein. Als ik mijn potten en theekannen van de schijf haalde, moest ik ze eerst voorzichtig een beetje rechtduwen.

Ik maakte al potten sinds ik als kind mijn vader net zo lang aan zijn hoofd had gezeurd, tot hij me naar een avondcursus bracht. Mijn eerste werkstuk was een gedraaide kom, die ik glazuurde met opaalachtig wit en een beetje kobaltblauw. Het grootste deel van mijn middagen als schooljongen bracht ik door in een pottenbakkerswerkplaats. Al op mijn zeventiende ging ik van school, om in de leer te gaan bij een sobere man, een liefhebber van de Engelse pottenbakker Bernard Leach. Hij bracht me respect bij voor het materiaal en leerde me te letten op ‘geschiktheid voor het doel’. Ik draaide honderden soepkommen en honingpotten in grijs steengoed en veegde bij hem de vloer. Ook hielp ik met het bereiden van de glazuren: nauwkeurige herberekeningen van oosterse kleuren. Hij was nooit in Japan geweest, maar had planken vol boeken over Japans aardewerk. ’s Ochtends tijdens de koffiepauze bespraken wij samen de betekenis van beroemde theekommen. ‘Pas op,’ zei hij, ‘voor het ongemotiveerde gebaar. *Less is more.*’ Wij werkten in stilte of bij klassieke muziek.

Midden in deze periode bracht ik een lange zomer door in Japan, waar ik een aantal even sobere meesters in pottenbakkersdorpen in het hele land bezocht: Mashiko, Bizen, Tamba. Elk geluid van een papieren kamerscherm dat werd gesloten of van water dat over stenen in de tuin van een theehuis stroomde, was voor mij een openbaring – net zoals elke neonverlichte Dunkin’ Donuts-winkel me een akelig gevoel van onrust bezorgde. Ik kan bewijzen hoe diep mijn toewijding ging: na mijn terugkeer schreef ik het tijdschriftartikel ‘Japan en de pottenbakkersethiek: eerbied kweken voor je materialen en de tekenen des tijds’.

Na het afronden van mijn leerlingenschap ging ik Engelse Literatuur studeren aan de universiteit. Daarna werkte ik zeven jaar op mezelf, eerst in stille, ordelijke ateliers aan de grens van Wales, vervolgens in een grauwe binnenstad. Ik was een en al concentratie – en mijn werk liet dat zien. Nu was ik terug in Japan en stond ik in een rommelig atelier, naast een man die over honkbal stond te kletsen, ter-

wijl ik een porseleinen pot maakte met een grillige rand. Ik genoot; dit zat goed.

Twee andere middagen per week was ik te vinden in het archief van het Nihon Mingei-kan, het Japanse Museum voor Volksnijverheid, waar ik aan een boek over Leach werkte. Dit museum is gevestigd in een gereconstrueerde boerderij in een buitenwijk en biedt onderdak aan de collectie Japanse en Koreaanse volkskunst van Yanagi Soetsu. Deze filosoof, kunsthistoricus en dichter ontwikkelde een theorie over waarom sommige voorwerpen – potten, manden, stoffen– zo mooi waren, al waren ze gemaakt door onbekende handwerkslieden. In zijn visie straalden zij een onbewuste schoonheid uit. Ze waren gemaakt in grote aantallen, waardoor de handwerksman zich had kunnen losmaken van zijn ego.

Als jongemannen in het Tokio van het begin van de twintigste eeuw waren Soetsu en Leach onafscheidelijk. Ze schreven elkaar brieven over hun hartstochtelijke leeservaringen met Blake, Whitman en Ruskin en begonnen zelfs een kunstenaarskolonie in een gehucht op aangename afstand van Tokio, waar Leach met hulp van jongens uit de omgeving zijn aardewerk maakte en Yanagi met zijn bohémievrienden van gedachten wisselde over Rodin en schoonheid.

Achter een deur maakte de stenen vloer plaats voor kantoorlinoleum. Een korte gang leidde naar Yanagi's archief: een kleine ruimte van drieënhalve bij tweeënhalve meter, met schappen tot aan het plafond. Ze stonden vol met zijn boeken en manillapapieren dozen met notitieboeken en correspondentie. Er was een bureau en er hing één peertje aan het plafond.

Ik hou van archief ruimtes. Deze was extreem rustig en bijzonder donker. Ik zat er te lezen en maakte aantekeningen en een eerste opzet voor een revisionistische geschiedenis over Leach. Stiekem wilde ik er een boek over *japonisme* van maken: de manier waarop het Westen Japan op het gebied van passie en creativiteit meer dan een eeuwlang verkeerd begreep. Ik wilde weten waardoor Japan zo'n kracht en vuur teweegbracht bij kunstenaars; en zo'n boosheid bij academici terwijl ze op de ene misinterpretatie na de andere wezen. En ik hoopte dat het schrijven van dit boek me over mijn

eigen heftige, overladen bevlieging voor dit land heen zou helpen.

Eén middag in de week bracht ik door met mijn oudoom Iggie. Vanuit het metrostation liep ik de heuvel op: langs de verlichte bierblikjesautomaten, langs de Sengakuji-tempel waar de 47 Ronin begraven liggen, langs het vreemd barokke bedehuis van een Shinto-sekte, langs het sushirestaurant van de openhartige meneer X en rechtsaf bij de hoge muur van prins Takamatsu's tuin met de pijnbomen. Ik opende de voordeur en nam de lift naar de vijfde verdieping.

Meestal zat Iggie te lezen in zijn leunstoel bij het raam: Elmore Leonard of John LeCarré, maar ook verhandelingen in het Frans. 'Vreemd,' zei hij, 'maar sommige talen zijn warmer dan andere.' En dan bukte ik me, zodat hij me een kus kon geven.

Op zijn bureau lagen altijd een schoon vloeiblad, een stapel papier met zijn briefhoofd en pennen klaar voor gebruik, ook al schreef hij allang niet meer. Het uitzicht door het raam achter hem werd beheerst door bouwkransen. De Baai van Tokio was aan het verdwijnen achter flatgebouwen van veertig verdiepingen hoog.

Vervolgens gebruikten wij samen de lunch, bereid door zijn huishoudster mevrouw Nakano, of achtergelaten door zijn vriend Jiro, die het ernaast gelegen (en eraan verbonden) appartement bewoonde. We aten een omelet met salade en geroosterd brood van een van de uitmuntende Franse bakkerijen in de warenhuizen van Ginza, een glas koude witte wijn – een sancerre of pouilly fumé – een perzik, wat kaas en dan een hele goede kop koffie – zwart.

Iggie was vierentachtig. Hij liep licht gebogen en was altijd onbespelijk gekleed – een knappe man, in zijn jasjes met visgraatdessin en een pochet in de borstzak, lichte overhemden en een sjaaltje om de hals. Hij had een dunne witte snor.

Na de lunch opende hij de schuifdeuren van de lange vitrine die het grootste deel van de zitkamermuur in beslag nam en haalde de netsukes er één voor één uit. De haas met de barnstenen ogen; de jongen met samoerai-zwaard en -helm; een tijger, één en al schouder en poten, die zich grommend omdraait. Hij gaf me er een aan, we keken er samen naar en dan legde ik hem voorzichtig terug tussen de tientallen dieren en figuren op de glazen schappen.

Iggie met de netsukecollectie in Tokyo, 1960

Ik vulde de waterbakjes bij, die in de uitstalkast stonden om te voorkomen dat het ivoor in de droge lucht zou splijten.

‘Heb ik je al eens gezegd,’ zei hij, ‘hoe dol wij hier als kinderen op waren? Dat mijn vader en moeder ze van een neef uit Parijs hebben gekregen? En heb ik je het verhaal van Anna’s schortzak al verteld?’

Onze gesprekken namen soms vreemde wendingen. Het ene moment beschreef hij hoe hun kokkin in Wenen op hun vaders verjaardag altijd *Kaiserschmarrn* als ontbijt maakte – laagjes pannenkoek en poedersuiker, badend in een stroperige likeur; hoe deze lekkernij door de butler, Josef, met veel bombarie de eetkamer werd binnengebracht en met een groot mes in stukken gesneden; en dat Papa dan altijd zei dat zelfs de keizer zich geen beter begin van zijn verjaardag kon wensen... Het moment erop had hij het over het tweede huwelijk van Lilli.

Wie was dát nu weer? Godzijdank, dacht ik: hoewel ik die Lilli niet ken, weet ik wel genoeg om te weten waar een aantal van deze verhalen zich afspelen: Bad Ischl, Kövences, Wenen...

En toen tegen de schemering de lichten aansprongen op de bouwkransen die steeds verder de Baai van Tokio in kropen, bedacht ik dat

ik een soort particulier secretaris aan het worden was en misschien moest gaan vastleggen wat hij allemaal vertelde over het Wenen van vóór de Eerste Wereldoorlog; dat ik met een notitieboek naast hem moest gaan zitten.

Dat deed ik echter niet. Het leek te nadrukkelijk en daardoor ongepast. Te hebzuchtig ook: da's een mooi verhaal, dat wil ik hebben! Ten slotte hield ik van het feit dat herhaling de dingen polijst, waardoor Iggies verhalen iets van rivierstenen hadden.

In dat jaar hoorde ik hoe trots hun papa was op de intelligentie van Iggies oudere zus Elisabeth, en hoe hun mama zich ergerde aan de ingewikkelde woorden die zij gebruikte. 'Praat toch eens normaal!'

Ook vertelde hij vaak, vrij opgewonden, over een spel dat hij met zijn jongere zuster Gisela speelde. Ze moesten iets kleins uit de salon pakken, zorgen dat ze ermee over de trap en dwars over de binnenplaats kwamen, langs de stalknechten en over de keldertrap naar beneden, om het te verstoppen in de booggewelven onder het huis. Vervolgens daagden ze elkaar uit het voorwerp terug te brengen. Hij vertelde hoe hij eens in het donker iets was kwijtgeraakt – een onverwerkte, maar versleten herinnering.

En veel verhalen over Kövecses – hun buitenverblijf in Tsjecho-Slowakije.

Zoals van die keer dat zijn moeder, Emmy, hem nog vóór zonsopgang uit bed haalde, waarna hij met een jachtopziener met een geweer op pad ging, om voor het eerst zelf hazen te schieten in het stoppeld. Hij had de trekker niet kunnen overhalen, toen hij hun oren zag trillen in de koude ochtendlucht.

Of toen Gisela en Iggie stuitten op zigeuners met een dansende beer aan een ketting, die bij de rivier aan de rand van het landgoed hun kamp hadden opgeslagen. Ze holden de hele weg terug, doodsbang.

En hoe de Oriënt Express bij het stationnetje was gestopt, waarna hun grootmoeder in een witte jurk door de stationschef naar beneden was geholpen. Ze waren op haar af gerend om haar te verwelkomen en om het pakje met koekjes, verpakt in groen papier, die zij voor hen bij Demel in Wenen had gekocht, van haar aan te nemen.

En Emmy, die hem bij het ontbijt naar het raam trok om hem te

laten zien hoe de herfstboom voor het raam van de eetkamer wemelde van de goudvinken. Toen hij tegen het raam tikte en ze allemaal tegelijk opvlogen, was de boom nog steeds van goud.

Na de lunch deed ik de afwas, terwijl Iggie een uiltje knapte. Daarna probeerde ik mijn kanji-huiswerk te maken. Het ene ruitjesblad na het andere vulde ik met mijn krampachtige pogingen. Ik bleef altijd totdat Jiro terugkwam van zijn werk, met de Japanse en Engelse avondkranten én de croissants voor het ontbijt van de volgende ochtend. Jiro zette Schubert of jazz op, we dronken samen nog wat en dan liet ik ze alleen.

Indertijd huurde ik een uiterst prettige eenpersoonskamer in Mejiro, die uitkeek op een kleine, met azalea's gevulde tuin. Ik had een elektrisch kookplaatje en een waterkoker en deed erg mijn best, maar toch draaide mijn leven in de avond voornamelijk om noedels en was het vrij eenzaam.

Twee keer in de maand namen Jiro en Iggie me mee uit eten of naar een concert. Ze trakteerden me op een drankje in het Imperial Hotel, gevolgd door heerlijke sushi, steak tartare of – als een soort eerbetoon aan onze voorouders uit het bankwezen – boeuf à la financière. De foie gras die Iggies hoofdschotel vormde, sloeg ik af.

Die zomer werden de beursstudenten uitgenodigd op de Britse ambassade. Ik moest er – in het Japans – een speech houden over wat ik tijdens mijn jaar allemaal had geleerd en over hoe cultuur een brug tussen onze twee eilandnaties vormde. Ik had geoefend tot ik het praatje zelf bijna niet meer kon aanhoren. Iggie en Jiro kwamen ook. Ik zag hoe ze me aanmoedigden boven hun glas champagne. Na afloop kwamen ze naar me toe. Jiro gaf een kneepje in mijn schouder, Iggie schonk me een kus. En ze vertelden me, samenzwerderig glimlachend, dat mijn Japans *jozu des-ne* was: knap, bedreven, ongevenaard.

Ze hadden het goed voor elkaar, die twee. Jiro's appartement had een Japanse kamer, met tatami-matten en een klein altaar met foto's van zijn moeder en die van Iggie, waarbij ze hun gebeden zeiden en met een belletje rinkelden. Via een deur kwam je in Iggies appartement, met op het bureau een foto van hun tweeën op een boot op de Japanse Binnensee, met een pijnbomenberg achter hen en zonlicht-

spikkels op het water. De foto was gemaakt in januari 1960. Jiro zag er knap uit met zijn strak achterovergekamde haar. Zijn arm lag om Iggies schouder. Op een foto daarnaast, uit de jaren tachtig, stonden ze in avondkleding arm in arm op een cruiseschip, in de buurt van Hawaï.

‘Het langst leven is zwaar,’ zei Iggie, op fluisterton. ‘Maar oud worden in Japan is prachtig,’ voegde hij eraan toe, wat luider nu. ‘Ik woon hier al ruim mijn halve leven.’

‘Mist u dan niets van Wenen?’ (Waarom vroeg ik hem niet recht-uit: ‘Wat mist iemand die oud is en niet in zijn geboorteland woont?’)

‘Nee. Ik ging pas terug in 1973. Ik vond het er benauwend, verstik-kend. Iedereen kende je naam. Je kocht een boek in de Kärntner-strasse en ze vroegen je hoe het met je moeders verkoudheid ging. Ik kon me er amper bewegen. Al dat goud en marmer in dat huis. En zo donker! Heb je ons oude huis in de Ringstrasse weleens gezien?’

‘Weet je,’ zei hij opeens, ‘dat Japanse pruimenknoedels lekkerder zijn dan Weense?’

‘Papa zei altijd,’ hervatte hij zijn verhaal na een korte pauze, ‘dat hij me, als ik daar oud genoeg voor was, zou voordragen bij zijn club. Ze kwamen altijd op donderdag bij elkaar, ergens in de buurt van de Opera: al zijn vrienden, zijn Joodse vrienden. Daar kwam hij altijd heel vrolijk van terug – de Wiener Club. Ik wilde steeds met hem mee, maar dat mocht nooit. En toen ging ik naar Parijs en daar-na naar New York en toen... kwam de oorlog.

Dát mis ik; dat heb ik gemist.’

Iggie overleed in 1994. Kort nadat ik was teruggekeerd naar Engeland, kreeg ik plotseling telefoon van Jiro. Iggie heeft slechts drie dagen in het ziekenhuis gelegen. Dat was een hele opluchting.

Ik ga terug naar Tokio voor zijn begrafenis. We zijn met een stuk of twintig man: oude vrienden, Jiro’s familie, mevrouw Kaneko en haar dochter, in tranen.

Na de crematie staan we bij elkaar. De as wordt gebracht. Om de beurt pakken we de lange zwarte stokken en doen de niet-verbrande stukjes in de urn.